

Głuszkowski Michał, 2010, *Zachowane cechy dialektalne oraz wpływy polskie w rosyjskiej gwarze przedstawiciela starszego pokolenia staroobrzędowców regionu augustowskiego*, „Acta Baltico-Slavica” 34/2010, s. 157-168

Michał Głuszkowski, Toruń
micglu@umk.pl

Zachowane cechy dialektalne oraz wpływy polskie w rosyjskiej gwarze przedstawiciela starszego pokolenia staroobrzędowców regionu augustowskiego.

Dwujęzyczność w społeczności polskich starowierców upowszechniła się po I Wojnie Światowej, w związku z odzyskaniem przez Polskę niepodległości i objęciem jej obywateli, w tym również przedstawicieli mniejszości, obowiązkiem powszechnej edukacji (Гжибовский, Глушковский 2008: 204-205). Jednak już wcześniej wielu staroobrzędowców w mniejszym lub większym stopniu władało polszczyzną, a polskie wpływy na ich rosyjską gwarę miały miejsce jeszcze przed migracją na ziemie Rzeczypospolitej (por. Doroszkiewicz 1991: 14). Wraz ze zmianą sytuacji politycznej, społecznej i ekonomicznej, język polskich starowierców ulegał coraz większym modyfikacjom pod wpływem polskojęzycznego otoczenia (m.in. Grek-Pabisowa 1992: 66; 70-71).

Inną istotną cechą, gwary polskich staroobrzędowców, obok ciągłej i intensywnej modyfikacji, jest jej wyspowy charakter.

„Островные ситуации возникают вследствие переселения части того или иного этноса по тем или иным причинам – социально-политическим, военным, экономическим и прочим – в регионы проживания иного этноса (иных этносов) с иным языком (иными языками)” (Дуличенко 1998: 26).

Społeczności wyspowe funkcjonują w oderwaniu od swojej etnicznej i językowej macierzy, a izolacja sprzyja zachowaniu wielu starych cech gwarowych (Ibidem; Grek-Pabisowa 1999: 74).

Pierwszego całościowego opisu gwary staroobrzędowców w Polsce dokonała Iryda Grek-Pabisowa na podstawie materiału językowego zebranego podczas badań w latach 1958-1963 (Grek-Pabisowa 1968: 9). Systematyczna analiza uwzględniała zachowane cechy środkowowielkoruskie na poziomie fonetyki, fleksji oraz składni, a także wpływy polskie na gwarę polskich starowierców. Kolejne publikacje I. Grek-Pabisowej, a także Ireny Maryniakowej i Anny Zielińskiej, uwiaryściły zmiany w sytuacji językowej badanej grupy oraz coraz silniejszą modyfikację rosyjskiego dialektu pod wpływem polszczyzny. Intensywne i wieloaspektowe obserwacje, prowadzone w latach 1998-2009 przez grupę badaczy z Instytutu Filologii Słowiańskiej UMK pod kierownictwem prof. Stefana

Grzybowski, potwierdziły, że obecny stan gwary staroobrzędowców znacząco odbiega od sytuacji z lat 1950. i 1960. Przede wszystkim intensyfikacji uległ proces zapożyczenia polskich leksemów zarówno w formie adaptowanej, jak i nieadaptowanej, a także kalk – przede wszystkim słowotwórczych i składniowych (Paško 2008: 138-162; 226-235). Ewolucji podlega również charakter dwujęzyczności opisywanej wspólnoty, a zmiany dokonują się w wymiarze pokoleniowym. W ramach dyglosji polszczyzna zaczyna wypierać gwarę starowierców z kolejnych sfer życia, a wraz z ograniczeniami funkcjonalnymi tradycyjnego dialektu zmniejsza się jego prestiż, zwłaszcza w młodszym pokoleniu (Głuszkowski 2009: 79-80).

Uświadomienie już dokonanej i wciąż dokonującej się modyfikacji gwary staroobrzędowców w Polsce nie tylko w wymiarze czysto językowym, czyli dotyczącym struktury dialektu, ale również socjolingwistycznym, prowadzi do postawienia pytania o ilościowy i jakościowy wymiar zmian oraz o zachowane cechy gwarowe, które pozwalają określić badany system językowy jako rosyjski. Dotychczasowe obserwacje wykazały, że zarówno cechy typowe dla gwary staroobrzędowców, jak i wpływy polskie, obecne są w idiolektach¹ wszystkich przebadanych czynnych użytkowników dialektu. Liczne wstawki i zapożyczenia z polszczyzny, kalki oraz niekontrolowane przełączanie kodu z gwary na język polski, spowodowane niedostatecznymi zasobami leksykalnymi i strukturalnymi w zakresie dialektu dotyczą zwłaszcza młodszego pokolenia starowierców (Paško 2008: 304-308). Dobrze zachowanych cech środkowowielkoruskich oraz zjawisk językowych typowych dla gwary polskich staroobrzędowców należałoby szukać przede wszystkim w materiale językowym pochodzącym od przedstawicieli starszego pokolenia, których idiolekty reprezentują stan najbliższy sytuacji językowej opisanej w monografii I. Grek-Pabisowej (1968). Najstarsi staroobrzędowcy w regionie augustowskim przyswajali gwarę jako język prymarny i przez pierwsze lata życia, do momentu rozpoczęcia nauki szkolnej, była ona w praktyce ich jedynym językiem. Choć okres decydujący dla ukształtowania się idiolektu u przedstawicieli starszego pokolenia przebiegał w środowisku, w którym rosyjski dialekt pełnił rolę podstawowego środka komunikacji, w późniejszych latach znaczenie polszczyzny i jej oddziaływanie na gwarę znacząco się zwiększyły. Informatorzy urodzeni w latach 1920. najczęściej spędzali całe swoje życie w rodzinnej wsi, bez

¹ Andrzej Piotrowski i Marek Ziółkowski, na podstawie klasyków – Uriela Weinreicha i Andre Martineta, zdefiniowali idiolekt jako „język mówiony przez jednostkę”, a także jako „zespół nawyków mownych jednostki w danym czasie” (Piotrowski, Ziółkowski 1976: 178). W artykule termin „idiolekt” jest stosowany nie tylko dla określenia jednostkowych nawyków i zachowań naszego informatora w konkretnych aktach komunikacji i sytuacjach społecznych, ale uwzględnia również ich względną trwałość, powtarzalność i regularność.

potrzeby częstych kontaktów z osobami spoza wspólnoty starowierców, w związku z czym po polsku mówili i mówią bardzo rzadko, co pozwoliło im zachować gwarę w stanie bliskim stanowi z ich młodości, czyli z pierwszej połowy XX wieku. Według posiadanych przez nas informacji, nie tylko na temat osób bezpośrednio objętych badaniami, ale również ich rówieśników, mieszkający na wsi staroobrzedowcy, którzy rozpoczęli naukę przez wybuchem II Wojny Światowej, kończyli ją na etapie podstawowym, a często jedynie 4 klas. Starowiercy urodzeni w latach 1930. i później mieli coraz więcej okazji do kontaktów z osobami polskojęzycznymi, przede wszystkim w związku z podejmowaną przez nich nauką na poziomie ponadpodstawowym. W ich idiolektach również zachowało się wiele cech gwarowych, ale ze względu na bardziej intensywny kontakt z polszczyzną, pytanie o różnice w stosunku do stanu z połowy XX wieku wydaje się bardziej zasadne.

Przedmiotem analizy, przedstawiającej zachowane cechy dialektalne oraz polskie wpływy w gwarze starowierców regionu augustowskiego, jest materiał pozyskany od informatora urodzonego w 1933 roku. Mimo iż język grupy osób dwujęzycznych stanowi odrębną jakość w stosunku do swoich jednostkowych przejawów, punktem wyjścia do lingwistycznych analiz pozostają konkretne wypowiedzi i zachowania językowe członków danej grupy (por. m.in. Королева 2004: 219-223). Ponadto, w badaniach systemów szczególnie podatnych na zmiany, takich jak dialekty i interferujące języki znajdujące się w kontakcie, to właśnie idiolekty powinny stanowić podstawowe źródło materiału empirycznego (Oskar 2000: 39; Нефедова 2002: 251). Dlatego materiał pochodzący od jednego informatora, którego idiolekt został dobrze udokumentowany², może być potraktowany jako podstawa do analizy języka reprezentowanej przez niego grupy.

Informator M1933³ urodził się i wychował w rodzinie staroobrzedowców w Gabowych Grądach, gdzie ukończył szkołę podstawową. Do momentu pójścia do szkoły nie mówił po polsku. Później uczył się dalej uzyskując wykształcenie średnie techniczne. Jego żona jest starowierką. Po ślubie oboje mieszkali przez około 25 lat w Augustowie, gdzie M1933 pracował jako nauczyciel w szkole zawodowej. Odebrane wykształcenie i wieloletnia praca pedagoga sprawiły, że informator M1933 posługuje się językiem polskim bardzo sprawnie,

² Około 12 godzin nagrań, z czego 10,5 godziny stanowi zapis swobodnych wypowiedzi gwarowych, natomiast pozostały nagrania zawierają wywiad w postaci kwestionariusza leksykalnego oraz wypowiedzi w języku polskim.

³ Ze względu na gwarancję anonimowości, jaką otrzymali wszyscy informatorzy, w tekście zamiast imienia i nazwiska występuje symbol, w którym została zakodowana płeć informatora (M – męska) oraz jego rok urodzenia.

zarówno na poziomie kodu ograniczonego, jak i rozwiniętego⁴. M1933 i jego żona wychowali swoje dzieci w wyznaniu staroobrzędowym i rozmawiali z nimi w domu w rosyjskiej gwarze. Kiedy wnuki przyjeżdżają do dziadków na wieś, starają się rozmawiać z nimi „po swojemu”. M1933 jest obecnie na emeryturze, ale wraz z żoną prowadzi niewielkie gospodarstwo rolno-hodowlane. Informator zawsze był przywiązany do tradycji i angażował się w życie religijne i społeczne wspólnoty.

Z sąsiadami i członkami rodziny zawsze rozmawia w gwarze. M1933 chętnie zgadzał się na wywiady, w których posługiwał się bardzo ciekawym językiem. Opisując zdarzenia z przeszłości i teraźniejszości posługuje się bogatą leksyką, a stosowane przez niego konstrukcje składniowe i frazeologiczne oraz styl wypowiedzi wykraczają poza ramy kodu ograniczonego, co należy do rzadkości w badanej grupie nawet wśród przedstawicieli starszego pokolenia⁵. Dzięki wysokiemu poziomowi ogólnej kompetencji językowej naszego informatora trudno uznać za typowego użytkownika gwary, ale ze względu na bogactwo jego idiolektu, wypowiedzi M1933 stanowią pełniejsze źródło informacji na temat charakterystycznych cech dialektu staroobrzędowców, niż idiolekty osób o skromniejszych zasobach językowych.

W języku M1933 widocznych jest wiele cech typowych dla miejscowej gwary, m.in. w zakresie fonetyki. Przede wszystkim zauważalne jest silne akanie oraz jakanie, które można określić jako powszechne w badanej społeczności nie tylko przed kilkudziesięciu laty, ale również obecnie (por. Grek-Pabisowa 1968: 26-34; 43-49; 56), np. *vad'a*, *an'a*, *r'ak'a*, *śastr'a*. Poakcentowa samogłoska *a* w pozycji wygłosowej po spółgłoskach twardych jest w gwarze staroobrzędowców najczęściej redukowana do *a*, ale I. Grek-Pabisowa zwróciła także uwagę na redukcję *a* do *y* (Ibidem: 34-35). Ma ona również miejsce w wypowiedziach M1933, np. *na'učnyja* (M. l.p. r.ż.), *m'atyja* (M. l.p. r.ż.). Wygłosowa nie akcentowana samogłoska *e* jest najczęściej redukowana do *é*, choć niekiedy ma miejsce

⁴ Według koncepcji Basile'a Bernsteina kod ograniczony jest przewidywalny pod względem syntaktycznym i leksykalnym, sytuacja kontaktu jest w dużej mierze zrytualizowana i z góry określona, a przekazywane informacje są zakorzenione w kontekście wypowiedzi. Z kolei kod rozwinięty charakteryzuje się niską przewidywalnością syntaktyczną i brakiem przewidywalności leksykalnej. Przekazywane informacje są wyabstrahowane z kontekstu, a argumentacja ma uniwersalny charakter (Piotrowski, Ziółkowski 1976: 305-309).

⁵ Encyklopedyczne definicje gwary ukazują wyraźne analogie z językiem opartym na kodzie ograniczonym. Komunikacja odbywa się w ograniczonej terytorialnie grupie, której członkowie dobrze się znają i rozmawiają na stałe i podobne tematy; jest zarazem silnie zakorzeniona w kontekście, w którym zawarta jest część przekazu, przez co użyte środki językowe mogą być uboższe (por. Wilkoń 1987: 57-59). Pod względem funkcjonowania na poziomie kodu rozwiniętego gwary staroobrzędowców wyróżnia się na ogólnym tle rosyjskich dialektów. Ze względu na bogate życie religijne wspólnot starowierców i ciągły kontakt z tekstami liturgicznymi w języku cerkiewnosłowiańskim, ich gwara ulega wzbogaceniu leksykalnemu i strukturalnemu (Grek-Pabisowa 1992: 66).

redukcja do *i* (Ibidem: 41-42), co można zauważyć w materiale pozyskanym u naszego informatora: *p'ósl'i, v ij'łúni*.

W gwarze polskich starowierców występuje zjawisko przejścia nie akcentowanego *u* w *v* (*f*) w przedrostkach i przyimach, a także partykule *už'e* (*vže*) np. *ftap'íc, v név'b, vm'ejet*, ale nie mają charakteru regularnego zjawiska (Ibidem: 51-52). Obserwacje z lat 1999-2009 potwierdzają wcześniejsze spostrzeżenia I. Grek-Pabisowej. Choć zjawisko przejścia *u* w *v* (*f*) stosunkowo często występuje w wypowiedziach wielu informatorów z Gabowych Grądów i Boru, niezależnie od pokolenia, to brak ich w materiale zarejestrowanym u informatora M1933, mimo iż w jego idiolekcie zachowała się ponadprzeciętna ilość cech gwarowych: *rab'otu um'el'i zž'etać, kak už'e płan'ý j'eśća*. Prawdopodobnie brak przejścia *u* w *v* (*f*) w idiolekcie M1933 jest spowodowany wpływem języka ogólnorosyjskiego, z którym informator ma kontakt poprzez rosyjskie radio i telewizję, chętnie słuchane i oglądane przez wielu polskich starowierców (por. Grek-Pabisowa 1992: 70).

W opisie stanu gwary z lat 1958-1963 I. Grek-Pabisowa zwróciła uwagę na protetyczną jotę w zaimku wskazującym *j'etat* (*j'eta*), nie określając jednak stopnia rozpowszechnienia tego zjawiska (Ibidem: 68). W gwarze M1933 zaimki wskazujące prejotowane występują równoległe z wariantami bez *j*, przy czym te ostatnie charakteryzuje znacznie większa frekwencja⁶ np. *j'eta da, k'etamu, 'eta rab'ota*. Przewaga wariantów niejotowanych może być związana z wpływami języka ogólnorosyjskiego w idiolekcie naszego informatora.

Według opisu I. Grek-Pabisowej połączenia *-šč-*, *-sč-* i *-zč-* przez polskich staroobrzędowców wymawiane są jako dwa dźwięki *š + č* lub *š' + č'* (Grek-Pabisowa 1968: 61). W wypowiedziach informatora M1933 występuje wyłącznie wariant *š + č*, np. *pł'oščaz, v'eščy, ješč'ò, ščas, ščev'ò*. Jednocześnie spółgłoska *č* – w literackim języku rosyjskim zawsze miękka *č'*, w gwarze staroobrzędowców w latach 1960. posiadała swój niepalatalny wariant. W materiale zarejestrowanym u naszego informatora zdecydowanie częściej pojawia się wariant niepalatalny *č'*⁷, np. *šejčas, čet'yr'i, k'irp'ič, č'ystyj*, ale występuje również *č*: *òč'en, t'eč'ehje*. Niekiedy wariacja dotyczy tego samego słowa: *č'etav'ek, četav'ek'e*. Nieliczne przypadki miękkiej realizacji *č'* mogą być związane z

⁶ W przeanalizowanym korpusie jota wystąpiła zaledwie w 11% zaimków wskazujących.

⁷ Analiza ilościowa wykazała, że spośród wszystkich słów z *č* lub *č'* palatalny wariant wystąpił w 8% przypadków.

podejmowanymi przez informatora próbami zbliżenia wymowy do wariantu literackiego, choć nie można również wykluczyć zachowania przez niego fakultatywnej wymowy *č/č'* z czasów jego młodości.

Jeszcze kilkadziesiąt lat temu spółgłoski przedniojęzykowe zębowe występowały w postaci niepalatalnej *t, d, s, z* oraz palatalizowanej *t', d', s', z'*, a powstałe pod wpływem polskiego konsonantyzmu warianty palatalne *ć, ź, ś, ż* były wymawiane fakultatywnie, przede wszystkim w najmłodszym pokoleniu mieszkańców Gabowych Grądów i Boru (Ibidem: 57-58). Trudno dziś jednoznacznie stwierdzić, jak wyglądała opozycja twardości-miękkości w systemie spółgłoskowym informatora M1933 na przełomie lat 1950. i 1960., ale na podstawie dokonanego przez I. Grek-Pabisową opisu języka jego rodzinnej miejscowości, z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że jego wymowa – jako osoby dojrzałej, w wieku około 30 lat, była bliższa wymowie osób starszych, niż młodzieży szkolnej, i że w jego idiolekcie występowały spółgłoski palatalizowane. W chwili obecnej w gwarze naszego informatora można zauważyć zarówno warianty *t', d', s', z'*, jak i *ć, ź, ś, ż*. O ile na przełomie lat 1950. i 1960. występowanie spółgłosek palatalnych było związane z korelacją miękkościową i dotyczyło przede wszystkim *ć* i *ź* po palatalnym *ś*, to w materiale pozyskanym u M1933 spółgłoski palatalne występują także w pozycji interwokalicznej, a także jako głoska inicjalna i końcowa, np. *zn'ajeće, być, ć'ęta, ś'ęju, śiź'ęc, żim'oj, żeml'a*. Śladem dawnej obecności palatalizowanych *t', d', s', z'* jest ich fakultatywne występowanie we współczesnych wypowiedziach informatora, np. *xaz' ajstva, xat'a, apr'ed'el' onnaje, vs'egd'a*.

Zjawiska typowe dla miejscowej gwary w idiolekcie naszego informatora widoczne są zwłaszcza w zakresie fleksji. I. Grek-Pabisowa opisywała tworzenie form l. mn. rzeczowników I deklinacji typu *dom, syn, noż* i *p'al'ec* przy pomocy końcówki *-y*, stosowanej obocznie z *-a* (Grek-Pabisowa 1968: 77). Formy te występują w wypowiedziach M1933, np. *var'oty* i *gł'azy: dvukr'ylnyje var'oty; kud'a gł'azy pań'esut*. W gwarze M1933 uwidacznia się również tendencja do stosowania w dop. l.mn. rzeczowników I deklinacji typu *z'at', kor'eń* i *l'ešč* końcówek *-ov* i *-'ev*, np. *raź'it'el'ef: j'esl'i kas'ajetsa prażyv'ańja n'ašyx raź'it'el'ef, kał'od'ec: kał'otcef d'aże n'e była*. Końcówki *-ov* i *-'ev*, używane zamiast typowej dla rosyjskiego języka literackiego *-ej*, w połowie XX wieku były powszechne w gwarze polskich staroobrzędowców (Ibidem: 79). Obecnie spotyka się je znacznie rzadziej, nawet u przedstawicieli starszego pokolenia.

We fleksji przymiotnikowej informatora zwraca uwagę występowanie końcówki *-im* w miejscowniku l.p. r.m., np. *v bogur'oz'ick'im past'u*. Fakultatywne stosowanie końcówek *-im/-em* i *-om/-ym* w miejscowniku przymiotników r.m. w opisywanej gwarze miało miejsce już w latach 1960. Zdaniem I. Grek-Pabisowej przyczyną takiego stanu rzeczy może być analogia do odmiany miękkotematowej, a także, być może, wpływ paradygmatu przymiotników w języku białoruskim (Ibidem: 108-111). Nie należy również wykluczać wpływów polskiej fleksji na gwarę starowierców i ujednolicenia końcówek miejscownika i narzędnika l.p.

Informator M1933 przy stopniowaniu przymiotników używa w stopniu wyższym sufiksu *-oš-*, np. *kr'ep'oše, l'ag'oše: stram'aja kr'yša kr'ep'oše; i b'ud'et l'ag'oše*. Jest to sposób stopniowania przymiotników typowy dla miejscowej gwary, podobnie jak stosowanie sufiksu *-ošč-* wraz z końcówką rodzajową, np. *kr'ep'oščyj: l'ist n'yne kr'ep'oščyj* (por. Ibidem: 113-115). W idiolekcie M1933 to zjawisko fleksyjne zachowało się stosunkowo dobrze, a formy stopnia wyższego przymiotników tworzone w gwarowy sposób występują u niego częściej, niż u innych informatorów. W dialekcie polskich staroobrzędowców występuje odmienna od języka literackiego forma zaimka dzierżawczego *jev'onav* (Ibidem: 122). W materiale językowym zebrany u informatora M1933 zaimek ten występuje w różnych przypadkach: *jev'onova časć; jev'onova m'atka i maj'a b'aba*.

W gwarze polskich staroobrzędowców w II koniugacji w 3 os. l.mn. stosowana jest czasami końcówka *-ut*, pochodząca z I koniugacji (Ibidem: 145-146). W idiolekcie informatora M1933 ta cecha jest widoczna np. w wypowiedziach: *x'oz'ut v šk'otu; ne v'yd'erzut; čelav'ėku s'tužut*. Czasowniki *idt'it* i pochodne w gwarze starowierców zakończone są na *-tit'* (*ćić*), np. *pajć'ić*. Również M1933 stosuje te formy: *šejć'as ne m'ožna v'yjćić*. Informator M1933 rozwijając swoje narracje, stosuje bardziej złożone konstrukcje składniowe, niż większość przedstawicieli badanej społeczności. Używa przy tym rzadko obecnie spotykanych form imiesłowowych. W połowie XX wieku imiesłów czasu przeszłego, tworzony za pomocą sufiksów *-šy, -všy, -čy*, był powszechnie stosowany w różnych funkcjach w gwarze polskich staroobrzędowców (Grek-Pabisowa 1968: 153-154; Maryniakowa 1976: 27-29). Choć imiesłowy te występują i obecnie, M1933 jest jedną

z nielicznych osób używających ich częściej, np. w funkcji orzecznika w orzeczeniu złożonym w czasie przeszłym: *my b'yl'i pašel' ivšy v gr'ožěnskaj obtašč'i*.

W gwarze polskich starowierców występują spójniki zapożyczone z języka białoruskiego lub polskiego, jak np. *'al'i* i *c'i* (Ibidem: 157). Stosuje je również nasz informator, choć w jego wymowie *c'i* występuje w niepalatalnym wariantcie *čy*, identycznym z językiem polskim (*czy*), np. *tak čy inače, fšo 'eta zabr'ał ag'oń / 'al'i ja żyv'u*.

Spośród pozostałych cech typowych dla gwary polskich starowierców w idiolekcie M1933 można zauważyć gwarowe słownictwo, nie występujące w rosyjskim języku literackim, np. leksemy *xv'oraja*, *zb'ożyja*: *an'a był'a xv'oraja; v nom b'yla fšo / zb'ożyja* (SRGL, SGS). M1933 używa również gwarowej formy *Raš'eja* zamiast *Россия* lub pol. *Rosja*: *pat P'olšej / čy tam pat Raš'ejej*. W jego wypowiedziach fakultatywnie z nazwą *P'olša* występuje wariant gwarowy *P'olšč'a*: *net u nas v P'olščy*.

Gwara naszego informatora nie jest wolna od wpływów polskich. Typy interferencji są wspólne dla wszystkich badanych osób, ale ich natężenie ma charakter indywidualny. Informator M1933 praktycznie nie przełączał kodu w sposób niekontrolowany. Zmiana kodu wypowiedzi gwarowej na polski związana była z potrzebą uściślenia lub wyjaśnienia jakiegoś terminu, np. *što 'eta jest' žel'eza? 'eta stop żelaza z węglem*, a także z cytowaniem, np. *prim'en'al'i tak'oje apr'ed'el'eńe / co można wojewodzie / to nie tobie smrodzie / eta pa p'olsk'i / da wojewoda to 'eta ab'lastn'oj nač'alnik; 'eto nie dur'ak skaz'ał / daj Boże / żebyś ty uczył cudze dzieci*. Występujące w jego idiolekcie zapożyczenia z języka polskiego najczęściej były asymilowane: *s centr'al'i naš'ennaj j'ešća; n'ada šiž'eć i p'ilnav'ać; n'ada b'yla vnešč v naš 'etat kak gavar'itsa socj'al'izm⁸ n'ekatoryx papr'avak; štop kal'ectva nie b'yla / il' i ub' ijtva*.

W materiale gwarowym zebranych u M1933 występuje wiele kalk składniowych, typowych dla społeczności polskich starowierców w regionie augustowskim. Jest to m.in. wyrażanie orzeczenia imiennego przy użyciu łącznika *j'ešća*, np. *ja nie j'ešća nacional' tst*, a także wyrażanie wieku poprzez użycie konstrukcji *m'et' X l'et*, np. *ja už'e m'et' ž'ešć l'et*. Powszechnie spotykane są także przypadki wyrażania następstwa czasowego przy

⁸ Ze względu na miejsce akcentu leksem ten należy zaklasyfikować jako wstawkę z języka polskiego.

pomocy konstrukcji *pa + miejscownik*, np. *'eta nie b'yla pa_vajn'y* oraz relacji posiadania według schematu *m'et' + biernik*, choć fakultatywnie z ostatnią wymienioną konstrukcją składniową M1933 używa formuły *im'et' + biernik*: *žěšec xekt'araf im'ēju*. Inne kalki składniowe w gwarze M1933 należą do rzadziej spotykanych, np. w wypowiedzi: *fšo sgar' 'eta / to zn'ačyt to / što moj ac'ec / ja / vm' 'ešće s br'ačm'i m' 'el'i*, informator kalkuje pol. konstrukcję *to znaczy*. W sformułowaniu tak *nie można b'yla pastup'ać* widać wpływ pol. modelu wyrażania zakazu *nie można + bezokolicznik*. Z kolei wyrażenie *p'olzavajemša s č'exnik'i* stanowi kalkę pol. konstrukcji *korzystać z + dopełniacz*.

Informator M1933 posługuje się w wypowiedziach gwarowych frazeologizmami, stanowiącymi kopie polskich konstrukcji. W zdaniu: *nar'od brał pad v'nim'ańje što 'eta tak być nie m'og'et* występuje kalka pol. *brać pod uwagę*, stanowiąca dokładne odwzorowanie polskiego modelu. Dokładną kalką frazeologiczną z polszczyzny jest także sformułowanie *pr'ijć ĩ na vr'em'a* – pol. *przyjść na czas*, a także kopia pol. *co innego: što inn'ova - m'ože f s'auny b'yl'i / to 'eta što inn'ova*. Z kolei w przypadku sformułowania *nie sdaj'ot egzam' ĩnu / bo za t'onkyj mamy do czynienia z półkalką modelu nie zdawać egzaminu* (w znaczeniu 'nie sprawdzać się'), utworzoną przy pomocy elementu rodzimego – czas. *sdav'at'* i zapożyczonego leksemu *egzamin*, użytego z końcówką odpowiadającą polskiemu paradygmatowi odmiany. Brzmienie pol. *egzamin* i ros. *экзамен* jest podobne, że nie można jednoznacznie stwierdzić, z którego systemu pochodzi forma użyta przez M1933, lecz miejsce akcentu na przedostatniej sylabie wskazywałoby na formę polską. Tego typu przypadek można również określić mianem kongruentnej leksykalizacji, będącej swoistym typem przełączania kodów, związanego z jednoczesną przynależnością danego elementu do dwóch znajdujących się w kontakcie języków (por. Muysken 2000: 5-6). Kalki frazeologiczne występują w gwarze nielicznych informatorów (por. Paško 2008: 237-242). Ich stosowanie przez M1933 jest efektem przekraczania ram kodu ograniczonego, tj. próby uniwersalizacji twierdzeń poprzez wyabstrahowanie ich z kontekstu, bogactwa stylistycznego i leksykalnego.

W gwarze GB-M1933 występują kalki słowotwórcze, np. nowoutworzone słowo *v'yzv'išće*: *tut na m' 'ešće / to v'yzv'išće*, kopiujące pol. *wyzwisko* poprzez połączenie prefiksu *vy-* i rdzenia *-zvišč-*, występujące w rodzimym leksemie *pr'ozv'išće*. W wypowiedziach informatora GB-M1933 występują także dwa przypadki hybryd

językowych. Użyte w zdaniu: *maładaż'eńcy tak'ije b'yl'i*, słowo *maładaż'eńcy* powstało w wyniku kontaminacji ros. *молодожёны* i pol. *nowożeńcy*. Forma *spušč'atsa*, która wystąpiła w wyrażeniu: *tud'a spušč'ajutsa*, jest efektem zmieszania ros. *спускаться* i pol. *spuszczać*.

Podobny typ dwujęzyczności do naszego informatora, ale bez tak częstych prób przekraczania ram kodu ograniczonego w gwarze, występuje u wielu informatorów starszego pokolenia. Na podstawie szerokich zainteresowań oraz bogatych leksykalnie i złożonych strukturalnie wypowiedzi M1933, możemy wnioskować o jego wysokich możliwościach intelektualnych. Dodatkowym potwierdzeniem tego faktu jest poziom wykształcenia informatora, który spośród badanych osób, urodzonych przed II Wojną Światową, jako jedyny ukończył technikum. M1933 włada obydwoma znanymi sobie językami płynnie, zarówno w zakresie kodu ograniczonego, jak i rozwiniętego. Jest jedną z nielicznych osób, które najpełniej zachowały tradycyjny dialekt, choć w jego przypadku pewne znaczenie ma również język ogólnorosyjski, którego wpływ na gwarę jest widoczny przede wszystkim u osób urodzonych po II Wojnie Światowej, zwłaszcza jeśli oprócz nauki w szkole podstawowej i średniej posługiwali się ruszczyzną również w życiu zawodowym. Zdecydowana przewaga cech gwarowych nad ogólnorosyjskimi sprawia, że idiolekt naszego informatora wciąż można uznać za reprezentatywny dla starszego pokolenia. Wiedzę informatora M1933 na temat historii i tradycji wspólnoty oraz kompetencję językową doceniają młodszy mieszkańcy Gabowych Grądów i Boru, którzy wymawiając się od udzielenia wywiadu, zasłaniaли się słabą znajomością języka i tradycji przodków i odsyłali badaczy do naszego informatora, jako jednej z najbardziej kompetentnych osób. Wysoka pozycja społeczna we wspólnocie oraz poza wspólnotą spowodowały, że M1933 nie czuł potrzeby ukrywania swojej tożsamości etnicznej, a także związanego z nią języka. Jego stosunek do religii, kultury i gwary staroobrzędowców jest jednoznacznie pozytywny, co pomogło mu zachować język przodków w stanie bliskim sytuacji z jego młodości, czyli z okresu opisanego w monografii I. Grek-Pabisowej (1968). Charakter interferencji w gwarze M1933, a zwłaszcza umiejętność kontrolowania kodu wypowiedzi, sprawia, że jego idiolekt ulega jedynie nieznacznym modyfikacjom, podczas gdy w wypowiedziach gwarowych wielu przedstawicieli młodszego pokolenia przeważają elementy polskiego kodu, często w postaci nieasymilowanej - wstawek. Przykład informatora M1933 dowodzi, że dla obecnego stanu gwary starszych starowierców, niezależnie od zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych i nasilającego się

funkcjonalnego i strukturalnego wpływu polszczyzny na gwara, decydujące znaczenie miał okres młodości, w którym idiolekt kształtował się najbardziej intensywnie.

Literatura

- Doroszkiwicz M., 1991, *Studia nad wpływami polskimi na rosyjską leksykę gwarową*. Wrocław.
- Głuszkowski M., 2009, *Znaczenie prestiżu języka a pokoleniowe zróżnicowanie poziomu interferencji w polszczyźnie staroobrzędowców w warunkach rosyjsko-polskiego bilingwizmu z dyglosją*, „LingVaria” 2(8)/2009, s. 71-81.
- Grek-Pabisowa I., 1968, *Rosyjska gwara starowierców w województwach olsztyńskim i białostockim*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Grek-Pabisowa I., 1992, *Язык, как свидетельство изменений в жизни старообрядцев после поселения в Польше*, „Acta Baltico-Slavica” XXI, s. 61-73.
- Grek-Pabisowa I., 1999 (1984). *Próba określenia wspólnych cech rozwoju gwar rosyjskich w otoczeniu obcojęzycznym*, w: Eadem, *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*. Warszawa, s. 69-79.
- Maryniakowa I., 1976, *Imiastowy w rosyjskiej gwarze starowierców mieszkających w Polsce*. Wrocław.
- Muysken P., 2000, *Bilingual speech : a typology of code mixing*. Cambridge.
- Oskaar E., 2000, *Idiolekt als Grundlage der variationsorientierten Linguistik*, „Sociolinguistica“ 14/2000, s. 37-41.
- Paško D., 2008, *Funkcjonowanie rosyjskiej gwary staroobrzędowców z Gabowych Grądów i Boru w warunkach dwujęzyczności polsko-rosyjskiej* (niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kier. prof. S. Grzybowskiego), Toruń.
- Piotrowski A., Ziółkowski M., 1976, *Zróżnicowanie językowe a struktura społeczna*, Warszawa.
- Polański K., 2003, *Gwara*, w: Idem (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław, s. 232.
- Wilkoń A., 1987, *Typologia odmian współczesnej polszczyzny*. Katowice.
- SGS - Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I., 1980, *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- SRGL - Филин Л. (red.), 1965-, *Словарь русских народных говоров*, Москва-Петербург.
- Гжибовский С., Глушковский М., 2008, *Социолингвистическая ситуация старообрядцев в деревнях Габове Гронды и Бур*, w: Касаткин Л. Л. (red.), *Русские старообрядцы. Язык. Культура. История. Сборник статей к Международному съезду славистов*. Москва. s. 200-214.
- Дуличенко А., 1998, *Языки малых этнических групп: статус, развитие, проблемы выживания*, w: Дуличенко А. (red.). *Языки малые и большие... In memoria acad. Nikita L. Tolstoj. Slavica Tartuensia IV*. Tartu, s. 26-36.
- Королева Е. Е., 2004, *Сравнительные конструкции в идиолекте (на материале старообрядческого говора)*, w: Касаткин Л. Л., Касаткина Р. Ф., Ровнова О. Г., Юмсунова Т. Б. (red.), *Материалы и исследования по русской диалектологии II (VIII)*. Москва, s. 219-231.
- Нефедова Е. А., 2002, *Идиолект как источник диалектного варьирования*, w: Касаткин Л. Л., Касаткина Р. Ф., Ровнова О. Г., Савинов Д. М. (red.), *Материалы и исследования по русской диалектологии I (VII)*, Москва, s. 251-262.

Summary

Polish Old Believers constitute a bilingual ethno-cultural minority. Their bilingualism has developed especially in the 20th century, and since then it has been modified under the influence of Polish language. On the one hand, there are Polish borrowings, insertions and loan-translations in Russian Old Believers' dialect. On the other hand, the Old Believers have preserved many dialectal features from their region of origin – Pskov region in north-Western Russia. The author attempts to reveal, how many and which Pskov language features are still present in the Old Believers' dialect. The analysis is basing on an idiolect of a representative of the old generation of the community of our interest.

Key words: Old Believers, bilingualism, dialect, interference, idiolect

Słowa kluczowe: staroobrzędowcy, dwujęzyczność, dialekt, interferencja, idiolekt

Сохраненные диалектные черты и польское влияние в русском говоре представителя старшего поколения старообрядцев августовского региона.

Аннотация

Польские старообрядцы составляют этнокультурное меньшинство. Их билингвизм стал развиваться прежде всего с начала XX столетия, и с тех пор их русский диалект подвергался особо сильному влиянию польского языка. С одной стороны, в старообрядческом говоре наблюдаются польские заимствования, вставки и кальки. С другой стороны, старообрядцы сохранили многие диалектные средневеликорусские черты. Данная статья является попыткой выяснить, какие черты диалектов из окрестностей Великих Лук, Пскова и Новгорода до сих пор существуют в говоре старообрядцев. Анализ опирается на идиолект представителя старшего поколения исследуемой общины.

Ключевые слова: старообрядцы, двуязычие, диалект, интерференция, идиолект